

150 χρόνια από το *Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος* - 150 χρόνια παγκόσμιας ιστορίας

1

Ξαναδιαβάζοντας το *Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος* σε απόσταση εκατόν πενήντα χρόνων από την έκδοσή του, ας προσπαθήσουμε να εξετάσουμε τις θεμελιώδεις θεωρητικές και πολιτικές καινοτομίες που επέφερε αυτό το κείμενο του Μαρξ και του Ένγκελς. Οι καινοτομίες αυτές δεν στηρίζονται στη συνειδητοποίηση της σφοδρότητας της κοινωνικής αντιπαράθεσης ανάμεσα στο προλεταριάτο και την αστική τάξη, ούτε και στη βεβαίωση, σύμφωνα με την οποία είχε ιστορικά προηγηθεί αυτής της σύγκρουσης η ταξική πάλη ανάμεσα σε δούλους και δουλοκτήτες, όπως και ανάμεσα σε δουλοπάροικους και ιδιοκτήτες γης. Μερικά χρόνια πρωτότερα, ο Tocqueville είχε μ' αυτά τα λόγια δώσει μια συνθετική εικόνα της κατάστασης στην Αγγλία: «Εδώ ο δούλος, εκεί το αφεντικό, εκεί ο πλούτος κάποιων, εδώ η μιζέρια των πολλών». Ο φιλελεύθερος Γάλλος έφτασε στη συνέχεια να διατυπώσει μια πρόταση μέτρων επιφυλακής απέναντι στον κίνδυνο των «πολέμων των δούλων».

Έτσι, η κατάσταση της εργατικής τάξης συγκρίνεται μ' αυτή των δούλων· εκεί βρίσκεται μια σύγκριση η οποία, πριν από τον Μαρξ και τον Ένγκελς, κάνει την εμφάνισή της άλλοτε μ' ένα συνειδητό, άλλοτε μ' έναν ασυνείδητο τρόπο στους φιλελεύθερους στοχαστές. Ο Locke με ευκολία διαπιστώνει ότι «το μεγαλύτερο τμήμα της ανθρωπότητας» έχει «υποδουλωθεί» εξαιτίας των αντικειμενικών συνθηκών διαβίωσης και εργασίας. Ο Mandeville δεν έχει καμιά αμφιβολία για το γεγονός ότι «το πιο φτωχό και το πιο στερημένο τμήμα του έθνους» προορίζεται να εκτελεί πάντοτε «μια εργασία βρώμικη, ανάλογη με αυτή ενός δούλου»· και είναι αυτοί οι ίδιοι οι οπαδοί του Cobden και του Bright που συγκρίνουν τους εργάτες του εργοστασίου με τους «λευκούς δούλους». Εάν είναι έτσι, θα ήταν παράλογο, καταλήγει ο Constant, να αναγνωρίζονται πολιτικά δικαιώματα στο μισθωτό εργάτη: «Στερείται του απαραίτητου εισοδήματος για να ζήσει με τρόπο διαφορετικό από την πλήρη εξάρτηση από τη βούληση του άλλου», «οι ιδιοκτήτες είναι οι κύριοι της υπαρχής του, αφού μπορούν να του στερήσουν την εργασία».

Όμως όλα αυτά δεν ταράζουν την ήσυχη συνείδηση της φιλελεύθερης αστικής τάξης. Άλλωστε —όπως υποστηρίζουν— οι σχέσεις παραγωγής και οι υλικές συνθήκες διαβίωσης

παραπέμπουν σε μια υπέρ- και προ-πολιτική σφαίρα (θέση που στις μέρες μας ριζοσπαστικοποιήθηκε από τη Hannah Arendt). Όλα τα υπόλοιπα συνιστούν την οπτική του Μαρξ, ο οποίος ήδη στα νεανικά του γραπτά παρατηρεί με ειρωνεία: «Στα μάτια της κοινωνίας και της αστικής πολιτικής θεωρίας, οι κοινωνικές σχέσεις “δεν έχουν παρά μια σημασία ιδιωτική” και καμιά πολιτική σημασία» (MEW, II, 101)· στην πιο αναπτυγμένη του μορφή, το αστικό κράτος αρκείται «να κλείνει τα μάτια και να διακηρύσσει ότι ορισμένες πραγματικές αντιθέσεις δεν έχουν πολιτικό χαρακτήρα και δεν το ταράζουν» (MEW, II, 101).

Ωστόσο, η ελευθερία διακυβεύεται. Το *Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος* στρέφει την προσοχή στην πραγματικότητα του καπιταλιστικού εργοστασίου. Εδώ μπορούμε ν' αγγίξουμε με το δάχτυλο το «δεσποτισμό»: οι εργάτες είναι «στρατιωτικά οργανωμένοι» και σαν «απλοί στρατιώτες της βιομηχανίας (...) υπόκεινται στην επιτήρηση μιας ολόκληρης ιεραρχίας αξιωματικών και υπαξιωματικών» (MEW, IV, 469). Όπως βλέπουμε, δεν πρόκειται καθόλου για τον παραμερισμό της τυπικής ή αρνητικής ελευθερίας, επειδή θα ήταν ανάξια λόγου και αμιγώς αστική· αυτό λέγεται χωρίς να θέλουμε να προσβάλλουμε ούτε τη «μαρξιστική» βουλγάτα ούτε τους φιλελεύθερους θεωρητικούς (Berlin, Bobbio κ.λπ.), οι οποίοι νομίζουν ότι μπορούν να προσδιορίσουν την υπάρχουσα αντίθεση ανάμεσα στις δυο παραδόσεις της σκέψης που αντιπαρατίθενται στη βάση της προτίμησης ή της υπεροχής που προσδίδεται στην αρνητική ή θετική ελευθερία, στη *freedom from* ή στη *freedom to*. Θα λέγαμε ότι η μαρξιστική βουλγάτα και η υψηλή φιλελεύθερη κουλτούρα ολοκληρώνονται, συγκλίνοντας σε μια ουσιαστική οικονομιστική ερμηνεία του Μαρξ και του Ένγκελς, οι οποίοι, στην πραγματικότητα, απαιτούν την πολιτική παρέμβαση στο πλαίσιο των σχέσεων παραγωγής. Αυτό, όχι γιατί θεωρούν ότι η αρνητική ελευθερία είναι αμιγώς τυπική και αστική, αλλά επειδή, αντιθέτως, τη βλέπουν περιφρονημένη από μια οργάνωση θεμελιωδώς στρατιωτική και δεσποτική, όπως είναι το καπιταλιστικό εργοστάσιο, από το οποίο μια ολόκληρη κοινωνική τάξη δεν μπορεί να ξεφύγει, εκτός αν θελήσει να βρει μια εναλλακτική λύση στο θάνατο από αστία.

2

Επιβάλλεται, επομένως, μια βαθιά αλλαγή. Όμως ποιο είναι το κοινωνικό υποκείμενο που καλείται να την πραγματώσει; Εμφανίζεται εδώ μια ακόμη μεγάλη θεωρητική και πολιτική καινοτομία, την οποία πρέπει σε κάθε περίπτωση να διευκρινίσουμε για μια ακόμη φορά. Δεν είναι δύσκολο να διολισθήσουμε στα πλαίσια της φιλελεύθερης παράδοσης, στις διαυγείς περιγραφές των αποτελεσμάτων της αποκτήνωσης που παράγονται στο καπιταλιστικό εργοστάσιο. Εξαναγκασμένος στην έμμονη επανάληψη ενός «μικρού αριθμού δραστηριοτήτων, εξαιρετικά απλών, συχνά μιας ή δύο», ο εργάτης —παρατηρεί ο Smith— καταλήγει να γίνεται «τόσο ηλίθιος και αμαθής, όσο μπορεί να είναι ένα ανθρώπινο πλάσμα»: δεν μπορεί να διαμορφώσει «μια ορθή κρίση ακόμη και σε ό,τι αφορά ένα μεγάλο αριθμό συνηθισμένων για την ιδιωτική του ζωή, καθηκόντων»: και καλύτερα να μη μιλήσουμε για τα πολιτικά ζητήματα. Εάν υπάρχει φάρμακο γι' αυτή την κατάσταση, δεν μπορεί να έρθει παρά από ψηλά και απ' έξω, από μια αστική τάξη φωτισμένη ή φιλόνηρωτη.

Για τον Μαρξ, αντιθέτως, η αποκλήρωση δεν αντιπροσωπεύει παρά μια πλευρά των πραγμάτων αν το δούμε από μια άλλη γωνία, πρόκειται ακριβώς για τη σκληρή εμπειρία, τόσο την καθημερινή όσο και τη συλλογική, της εκμετάλλευσης και του «δεσποτισμού» στο εργοστάσιο, η οποία κάνει την εργατική τάξη ικανή να τοποθετηθεί ως το κεντρικό υποκείμενο του μετασχηματισμού. Στον Smith, ο εργάτης φαίνεται να χάνει ακόμη και τα κατεξοχόν ανθρώπινα χαρακτηριστικά του: γίνεται «ανίκανος όχι μόνο να αντλεί ευχαρίστηση ή να συμμετέχει σε κάθε ορθολογική συζήτηση, αλλά ακόμη και να συλλαμβάνει κάθε γενναίο όωρο, ευγενικό και τρυφερό συναίσθημα». Για τον Μαρξ, το προλεταριάτο είναι η ίδια η «καρδιά» της ανθρώπινης χειραφέτησης.

Πρόκειται για μια ριζική καινοτομία που ακόμη και σήμερα δυσκολευόμαστε να κατανοήσουμε. Ας σκεφτούμε τη Hannah Arendt, η οποία αντιπαραθέτει στην παραγωγική εργασία και στους εργατικούς και λαϊκούς αγώνες για καλύτερες συνθήκες ζωής τη «δημόσια ευτυχία», η οποία απορρέει από τη δράση (*Handlung*) και την πολιτική επικοινωνία ως αυτοσκοπό. Η συγγραφέας βρίσκει εκεί μια διάσταση που, κατά τη γνώμη της, ήταν εντελώς ξένη στον Μαρξ και τον ιστορικό υλισμό. Στην πραγματικότητα, η H. Arendt δεν βλέπει ότι είναι ακριβώς στο κίνημα ενάντια στην υλική καταπίεση, της οποίας είναι θύμα, που μια ολόκληρη κοινωνική τάξη βρίσκει και αποδεικνύει την επιθυμία και το πάθος για την πολιτική δράση. «Από καιρού εις καιρόν» —παρατηρεί ο Μαρξ στο *Μανιφέστο*— «είναι οι εργάτες που κερδίζουν· όμως αυτό δεν συμβαίνει παρά με τρόπο μεταβατικό. Το πραγματικό αποτέλεσμα των αγώνων τους δεν είναι η άμεση επιτυχία, αλλά το γεγονός ότι η συνένωση των εργατών διευρύνεται κάθε μέρα όλο και περισσότερο» (MEW, IV, 471). Με μόνο το γεγονός της διάρρηξης —μέσω της συνδικαλιστικής και πολιτικής δράσης— της απομόνωσης, στην οποία η αστική τάξη θα ήθελε να την καταδικάσει, μια ολόκληρη κοινωνική τάξη βρίσκει την αξιοπρέπεια της πριν καν να έχει αποκομίσει συγκεκριμένα αποτελέσματα. Είναι αυτό που εντυπωσιάζει τον Ένγκελς στη διάρκεια ενός ταξιδιού του στην Αγγλία. Απευθυνόμενος στους εργάτες, ο νεαρός επαναστάτης αναφέρει ότι είναι χαρά μου να «συζητώ μαζί σας για την κατάσταση σας και για τα μαρτύριά σας, να είμαι μάρτυρας των αγώνων σας ενάντια στην πολιτική και κοινωνική εξουσία των καταπιεστών σας» (MEW, II, 229). Σε ό,τι αφορά τη Hannah Arendt, αυτή μένει πιστή στην οπτική του Adam Smith.

Όχι μόνο το προλεταριάτο μπορεί να προβάλλει και να συγκροτήσει ένα κοινωνικό σύστημα που θα διαφέρει από το κυρίαρχο σύστημα, αλλά μπορεί να αποτελέσει την κύρια δύναμη στο εσωτερικό του ίδιου του καπιταλισμού για την ανατροπή του παλαιού καθεστώτος και την πραγματοποίηση της πολιτικής δημοκρατίας. Υπό συγκεκριμένες συνθήκες —υπογραμμίζεται στο *Μανιφέστο*— τέτοια καθήκοντα μπορούν να αναμειχθούν σε μια αξεδιάλυτη ενότητα:

«Οι κομμουνιστές στρέφουν ιδιαίτερος την προσοχή τους στη Γερμανία, γιατί η Γερμανία βρίσκεται στις παραμονές μιας αστικής επανάστασης, αλλά και γιατί ολοκληρώνει την επανάσταση αυτή μέσα στις πιο προωθημένες συνθήκες ενός γενικού ευρωπαϊκού πολιτισμού, με ένα προλεταριάτο πολύ πιο αναπτυγμένο απ' αυτό της Αγγλίας του 17ου αιώνα και της Γαλλίας του 18ου· για το λόγο αυτό η αστική επανάσταση δεν μπορεί παρά ν' αποτελέσει το άμεσο προανάκρουσμα μιας προλεταριακής επανάστασης» (MEW, IV, 493).

Μέσω του βλέμματος που στρέφεται σε μια χώρα η οποία είναι ακόμη σχετικά καθυστερημένη στο οικονομικό και πολιτικό πεδίο, ο Μαρξ επικαλείται εδώ τη δυνατότητα μιας σοσιαλιστικής επανάστασης που εξελίσσεται μέσα στο κύμα μιας επανάστασης αντιφεουδαρχικής ή αστικο-δημοκρατικής υπό την ηγεμονία του προλεταριάτου. Είναι ακριβώς αυτή η θεωρία της επανάστασης που αποδείχτηκε ιστορικά αποτελεσματική και όχι εκείνη η οποία βρίσκεται στην περίφημη σελίδα του *Κεφαλαίου*, όπου η σοσιαλιστική επανάσταση αντιμετωπίζεται ως μια άμεση και αυτόματη συνέπεια της ολοκλήρωσης της διαδικασίας καπιταλιστικής συσσώρευσης.

3

Ναι, στον 20ό αιώνα οι επαναστάσεις με σοσιαλιστικό προσανατολισμό αναπτύχθηκαν σε χώρες που βρίσκονταν ακόμη χαμηλά ως προς τα επίπεδα ανάπτυξης ή κυρίως σε χώρες της καπιταλιστικής ωρίμανσης. Όμως βρίσκονταν και έξω από τα γεωγραφικά πλαίσια που εξετάζονταν στο *Μανιφέστο*. Για τους συγγραφείς του, η Ευρώπη είναι συνώνυμη του πολιτισμού και η Ανατολή της βαρβαρότητας. Δεν είναι τυχαίο ότι ο Μαρξ και ο Ένγκελς ευθυγραμμίζονται πλήρως με τη φιλελεύθερη παράδοση, η οποία ασχολείται την εποχή εκείνη, μαζί με τον Tocqueville και τον Mill, με τη λυρική εξύμνηση ακόμη και των πολέμων του οπίου. Το *Μανιφέστο* είναι πιο προβληματικό: αυτό που επιβάλλει η Δύση είναι αυτό που ονομάζει «πολιτισμό» (MEW, IV, 466), δηλαδή «αστικές» σχέσεις. Ένα μεταγενέστερο άρθρο, μερικά χρόνια μετά, εκφράζεται με τρόπο πολύ πιο δριμύ: καταγγέλοντας τη φρίκη της αποικιακής εξάπλωσης, παρατηρεί ότι η φρίκη αυτή ρίχνει φως στην αληθινή φύση της καπιταλιστικής μητρόπολης:

«Η βαθιά υποκρισία, η ενυπάρχουσα βαρβαρότητα του αστικού πολιτισμού, απλώνεται μπροστά στα μάτια μας χωρίς πέπλα, από τη στιγμή που, από τις μεγάλες μητροπόλεις που περιβάλλονται με σεβάσιμες μορφές, στρέφουμε το βλέμμα μας στις αποικίες, όπου κυκλοφορούν σε όλη τους τη γύμνια».

Και όμως, παρά τα φοβερά εγκλήματα που την κηλιδώνουν, η αγγλική κατάκτηση της Ινδίας φαίνεται στον Μαρξ ως «η μόνη κοινωνική επανάσταση που γνώρισε ποτέ η Ασία» (MEW, IX, 132). Εάν η ιδέα της επαναστατικής υποκειμενικότητας της εργατικής τάξης είναι εντελώς ξένη στον Smith, ο Marx και ο Engels δεν συνέλαβαν παρά κατ' εξαίρεση την επαναστατική υποκειμενικότητα των αποικιοκρατούμενων λαών. Για να γίνει κάτι τέτοιο, θα πρέπει να περιμένουμε να εμφανιστεί ο Λένιν σε μια κατάσταση διαφορετική και αντικειμενικά πιο προωθημένη. Με αυτόν, μια μεταγενέστερη διαδικασία φτάνει στο τέρας της. Ο Locke υμνεί την ελευθερία, αλλά θεωρεί τη δουλεία των μαύρων στις αποικίες ως προφανή και ευνόητη· ο Mill καταδικάζει το δεσποτισμό, αλλά εξυμνεί την παιδαγωγική αποτελεσματικότητα από τη στιγμή που πρόκειται για «φυλές» τις οποίες θεωρεί ως «όχι ενηλικιωμένες». Βαριές ρήτρες αποκλεισμού συνοδεύουν τους ύμνους για την ελευθερία στο πεδίο της φιλελεύθερης παράδοσης. Ο Tocqueville περιγράφει με διαύγεια και συγκίνηση τη φριχτή μεταχείριση που επιφυλάσσεται στην Αμερική για τους ινδιάνους και τους μαύ-

ρους και, παρ' όλα αυτά, οι ΗΠΑ συνεχίζουν να αποτελούν στα μάτια του τη χώρα της «ζωντανής, δραστήριας, θριαμβεύουσας δημοκρατίας». Σ' αυτές τις τρεις περιπτώσεις, η δημοκρατία προσδιορίζεται μ' αυτόν τον τρόπο, ανεξάρτητα από τη μοίρα των αποκλεισμένων.

Μπορούμε να αποκαλύψουμε τα σημάδια της στάσης αυτής στον ίδιο τον Μαρξ και τον Ένγκελς. Είναι αλήθεια ότι σε πολλές περιπτώσεις γράφουν πως ένας λαός που καταπιέζει έναν άλλο δεν μπορεί να είναι ελεύθερος. Παρ' όλα αυτά, εάν μείνουμε στη *Γερμανική Ιδεολογία* και στην *Αθλιότητα της φιλοσοφίας*, οι ΗΠΑ αντιπροσωπεύουν «τη χώρα της ολοκληρωμένης πολιτικής χειραφέτησης» (MEW, I, 352) ή ακόμη «το πιο τέλειο παράδειγμα του σύγχρονου κράτους» (MEW, III, 62), που διασφαλίζει την αστική κυριαρχία χωρίς a priori να αποκλείει καμιά κοινωνική τάξη από την απόλαυση των πολιτικών δικαιωμάτων. Στην πραγματικότητα, αντίθετα απ' ό,τι πίστευαν ο Tocqueville, ο Μαρξ ή ο Ένγκελς, μακριά από το να έχουν εξαφανιστεί, οι διακρίσεις λόγω του χρώματος μεταφράζονταν στην άλλη πλευρά του Ατλαντικού σε εθνικές και φυλετικές διακρίσεις, και υπό αυτή τη μορφή θα είναι πολύ πιο σταθερές απ' ό,τι στην Ευρώπη.

Είναι ο Λένιν που θα πραγματοποιήσει την οριστική κατάργηση των όρων αποκλεισμού της φιλελεύθερης παράδοσης, καθώς και την κατάργηση κάθε αντίληψης για τη δημοκρατία, που θα προσπαθούσε να προσδιορίσει αυτό το πολίτευμα ανεξάρτητα από την τύχη των αποκλεισμένων. Να γιατί ο μπολσεβίκικος Οκτώβρης αποτυπώνει μια ριζική στροφή στην ανάπτυξη της επαναστατικής υποκειμενικότητας στους αποικιοκρατούμενους και πρώην αποικιοκρατούμενους λαούς.

4

Εμφανίστηκε έτσι ένα «σοσιαλιστικό στρατόπεδο», που αναπτύχθηκε σε συνθήκες διπλής «βαρβαρότητας» (για να χρησιμοποιήσουμε τη γλώσσα του *Μανιφέστου*): δηλαδή την καθυστέρηση της Ανατολής και, κυρίως, τη φρίκη των δύο παγκόσμιων ανταγωνισμών και του ολοκληρωτικού πολέμου. Είναι αυταπόδεικτο ότι ο Μαρξ και ο Ένγκελς κατά κανέναν τρόπο δεν προέβλεψαν μια ανάλογη τάση συγκρότησης μιας μετα-καπιταλιστικής κοινωνίας. Είναι όμως σωστό να προσθέσουμε ότι το όραμά τους για το σοσιαλισμό και τον κομμουνισμό όπωσδήποτε δεν ευνόησε την επιτυχία και τη δημοκρατική εξέλιξη αυτής της απόπειρας. Στο *Μανιφέστο* αρχίζει ήδη να διαφαίνεται μια ουτοπιστική ανάταση, που αφορά όχι μόνο μια κοινωνία χωρίς τάξεις αλλά ακόμη και χωρίς κράτος, χωρίς εθνικά σύνορα, χωρίς αγορά, χωρίς θρησκείες, χωρίς κανενός είδους σύγκρουση. Πρόκειται για την αντικειμενική διαλεκτική κάθε επαναστατικής διαδικασίας που εκτίθεται με λαμπρό τρόπο, κάτω από διαφορετικές συνθήκες, ιδιαίτερα από τον Ένγκελς. Μέσα στην ορμή του αγώνα ενάντια σε μια κατάσταση που γίνεται αφόρητη και μέσα στην προσπάθεια να προκαλέσει τον απαραίτητο ενθουσιασμό, προκειμένου να καταρριφθούν τα φοβερά εμπόδια που παρεμβάλλονται στην ανατροπή του υπάρχοντος καθεστώτος, κάθε επαναστατική διαδικασία τείνει να βλέπει το μέλλον αυτού του οποίου προτείνει τη συγκρότηση μέσα σε μια έξαρση και να το εμφανίζει σαν ένα είδος τέλους της Ιστορίας. Αυτή η έξαρση αποδεικνύε-

ται γόνιμη στη φάση της καταστροφής, αλλά ολέθρια στο στάδιο που ακολουθεί. Η προσπάθεια για τη συγκρότηση μιας μετα-καπιταλιστικής κοινωνίας ταλαντεύτηκε ανάμεσα σε δύο πόλους: αυτόν μιας μόνιμης κατάστασης έκτακτης ανάγκης και εκείνον μιας ουτοπικής ανάτασης, η οποία με τη σειρά της κατάφερε να παρατείνει και να οξύνει στη συνέχεια την κατάσταση έκτακτης ανάγκης. Για να πάρουμε ένα μόνο παράδειγμα: τι έννοια θα είχε να πασχίσουμε για την οικοδόμηση ενός δημοκρατικού κράτους, εφόσον το κράτος ήταν προορισμένο να σβήσει;

5

Όμως, να που δημιουργείται, μετά την κατάρρευση του «σοσιαλιστικού στρατοπέδου», μια κατάσταση η οποία εκ νέου μας παραπέμπει στο *Μανιφέστο*: σε ένα κείμενο που εμφανίζεται 150 χρόνια πριν, διαβάζουμε εντούτοις μια εντυπωσιακά επίκαιρη ανάλυση:

«Οι πολύ παλιές εθνικές βιομηχανίες καταστράφηκαν και μέχρι τώρα ακόμη καταστρέφονται μέρα με τη μέρα. Αντικαταστάθηκαν από καινούργιες, των οποίων η εισαγωγή μετατρέπεται σε ζήτημα ζωής και θανάτου για κάθε πολιτικό έθνος, για τις βιομηχανίες που δεν επεξεργάζονται πια μόνο τις πρώτες ύλες του τόπου, αλλά και αυτές των πιο απομακρυσμένων ζωνών, των οποίων τα προϊόντα δεν καταναλώνονται μόνο στην ίδια τη χώρα, αλλά και σε ολόκληρο τον κόσμο. Τις παλιές ανάγκες, που ικανοποιούνταν από τα εγχώρια προϊόντα, τις διαδέχονται νέες ανάγκες, οι οποίες για να ικανοποιηθούν απαιτούν τα προϊόντα των πιο μακρινών χωρών και κλιμάτων. Την παλιά επάρκεια και την παλιά απομόνωση, τόσο την τοπική όσο και την εθνική, τη διαδέχεται μια διεθνής ανταλλαγή, μια διεθνής αλληλεξάρτηση ανάμεσα στα έθνη. Και αυτό που ισχύει για την υλική παραγωγή, ισχύει εξίσου και για την πνευματική παραγωγή» (MEW, IV, 466).

Δεν θα μπορούσαμε να περιγράψουμε με καλύτερο τρόπο την παγκοσμιοποίηση, για την οποία μιλάει σήμερα όλος ο κόσμος. Αυτή η ομογενοποίηση τείνει να επενδύει ακόμη και σ' εκείνο που έμεινε από το «σοσιαλιστικό στρατόπεδο». Ένα άλλο κείμενο, σεβάσμιως ωστόσο ηλικίας, παίρνει έναν προφητικό τόνο. Φαίνεται σαν να μην μπορεί τίποτα να σταματήσει την εξάπλωση της αστικής τάξης:

«Οι χαμηλές τιμές των τροφίμων είναι το βαρύ πυροβολικό, χάρι στο οποίο ισοπεδώνει όλα τα σινιά τείχη και υποχρεώνει σε συνθηκολόγηση την πιο ισχυρή ξενοφοβία των βαρβάρων. Εξαναγκάζει όλα τα έθνη να υιοθετήσουν, εφόσον δεν θέλουν να εκμηδενιστούν, το αστικό σύστημα παραγωγής, τα αναγκάζει να εισάγουν στο εσωτερικό τους τον υποτιθέμενο πολιτισμό, να γίνουν δηλαδή αστοί. Με μια λέξη: δημιουργεί έναν κόσμο κατ' εικόνα και ομοίωσή της» (MEW, IV, 466).

Ξετυλίγοντας την ομογενοποιούσα δράση της σε πλανητικό επίπεδο, η αστική τάξη αξιοποιεί όχι μόνο την οικονομική και ιδεολογική της ισχύ, όπως αναφέρεται στο *Μανιφέστο*, αλλά και την πολιτική και στρατιωτική της ισχύ (πρόκειται για μια μορφή του ιμπεριαλισμού, για την οποία μιλάει ο Λένιν). Χώρες όπως η Κίνα και η Κούβα βρίσκονται με τον

τρόπο αυτό εκτεθειμένες στις πιο διαφορετικές μορφές καταπίεσης: εμπόργκο, οικονομικός πόλεμος και απειλές για οικονομικό πόλεμο, στρατιωτικοί εκφοβισμοί, διεθνείς ιδεολογικές καμπάνιες που μπορούν να ενισχυθούν με μια εντυπωσιακή πολεμική μέσω των ΜΜΕ. Κάθε μορφή αντίστασης αποδεικνύεται δύσκολη, πολύ περισσότερο που αυτές οι χώρες είναι υποχρεωμένες να επανεφευρίσκουν τη μετάβαση προς μια μετα-καπιταλιστική κοινωνία μέσα από εμπειρίες και λάθη και οπωσδήποτε όχι με τις αναφορές σε συνταγές-θαύματα ή σε συγκεκριμένες ενδείξεις ενός κάποιου κλασικού.

6

Από την πλευρά της αστικής τάξης, κατηγορείται συχνά ο Μαξ για μια καταστροφολογική οπτική της ιστορικής ανάπτυξης. Στην πραγματικότητα, τουλάχιστον σε ό,τι αφορά τη διεθνή πολιτική, δεν στρατεύτηκε κατά βάθος στον αποφεναιισμό της επικρατούσας ιδεολογίας της αστικής τάξης του καιρού του, η οποία εξήρε την πλανητική της εξάπλωση ως θριαμβεύουσα πορεία της ειρήνης και του πολιτισμού. Είναι την εποχή που ο Constant προφητεύει την εξαφάνιση ή την παρακμή του φαινομένου του πολέμου ως επακόλουθο της εξάπλωσης του εμπορίου. Αργότερα, ο Spencer θα δει τη μορφή του εμπορο-βιομηγάνου να αντικαθιστά εκείνη του πολεμιστή, ακριβώς τη στιγμή που η βιομηχανική και εμπορική εξάπλωση της ευρωπαϊκής μητρόπολης πραγματοποιείται όχι μόνο υπό το έμβλημα αιματηρών πολέμων στις αποικίες, αλλά και κάτω επίσης από εκείνο μιας αυξανόμενης ανταγωνιστικότητας ανάμεσα στις ίδιες τις εμπορο-βιομηχανικές δυνάμεις —ανταγωνιστικότητας που θα αποκτούσε μια όχι αμελητέα επίδραση στο ξέσπασμα του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου.

Είναι μια οπτική που εμφανίζεται μερικές φορές ακόμη και στο ίδιο το *Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος*. Στη μητρόπολη φαίνεται να λαμβάνει χώρα μια διαδικασία γενικής ειρήνευσης: «Η απομόνωση και οι εθνικοί ανταγωνισμοί των λαών εξαφανίζονται λίγο λίγο με την ανάπτυξη της αστικής τάξης, με την ελευθερία του εμπορίου, με την παγκόσμια αγορά, με την ομοιομορφία της βιομηχανικής παραγωγής και τις συνθήκες διαβίωσης που αυτή γεννά». Φαίνεται σαν να παρευρισκόμαστε στην παρακμή του πολεμικού φαινομένου σε μια ήδη αναπτυγμένη αστική κοινωνία και χωρίς καν να χρειάζεται να περιμένουμε τον κομμουνισμό, από τη στιγμή που, «με την εξαφάνιση του ανταγωνισμού ανάμεσα στις τάξεις στο εσωτερικό του έθνους, εξαφανίζεται και η εχθρότητα ανάμεσα στα ίδια τα έθνη» (MEW, IV, 479). Από μια άλλη άποψη, είναι το ίδιο το *Μανιφέστο* που επαινεί τον Sismondi για την καταγγελία του της πραγματικότητας του «βιομηχανικού πολέμου εξολόθρευσης ανάμεσα στα έθνη» (MEW, IV, 484). Μερικούς μόνο μήνες αργότερα, η *Neue Rheinische Zeitung* ειρωνεύεται τον Ruge, ο οποίος δεν κατάλαβε ότι το φαινόμενο του πολέμου δεν εξαφανίζεται με την εξαφάνιση του φεουδαρχικού καθεστώτος, όπως και ότι οι χώρες, στις οποίες είναι κυρίαρχη η αστική τάξη δεν είναι κατά κανέναν τρόπο «φυσικοί σύμμαχοι», χωρισμένες καθώς είναι από έναν ανελέητο ανταγωνισμό, του οποίου η διέξοδος δεν μπορεί παρά να είναι ο πόλεμος (MEW, V, 359-363).

Έτσι κι αλλιώς, η ιστορία έμελλε σύντομα να καταδείξει με τρόπο τραγικό ότι η «πα-

γκόσμια αλληλεξάρτηση» που παρήγαγε ο καπιταλισμός δεν βρίσκεται καθόλου σε αντίθεση με το φαινόμενο του «βιομηχανικού πολέμου εξολόθρευσης». Πρόκειται για ένα μάθημα που δεν πρέπει να ξεχάσουμε.

Νέοι δραματικοί κίνδυνοι γεννιούνται στις μέρες μας μετά το «τέλος του ψυχρού πολέμου», ενώ ο ανταγωνισμός ανάμεσα στο κεφάλαιο και την εργασία απλώνεται σε πλανητικό επίπεδο. Ένας ανταγωνισμός που προκλήθηκε από μια παγκοσμιοποίηση, η οποία, για να το επαναλάβουμε ακόμη μια φορά με τις φράσεις του *Μανιφέστου*, συνεπάγεται ότι ο πληθυσμός ολόκληρου του πλανήτη δεν πρέπει να συνίσταται παρά από «όργανα δουλειάς που κοστίζουν περισσότερο ή λιγότερο ακριβά ανάλογα με το φύλο και την ηλικία» (MEW, IV, 469). Όργανα δουλειάς τα οποία «αναγκάζονται να πουλιώνται με το κομμάτι» και που, επειδή υποτάσσονται «όπως και τα άλλα εμπορεύματα, στο τυχαίο που επιβάλλει ο ανταγωνισμός, σε όλες τις διακυμάνσεις της αγοράς» (MEW, IV, 468), βλέπουν τη ζωή τους να ταλαντεύεται ανάμεσα στο «δεσποτισμό» του εργοστασίου και την ανεργία.

Μετάφραση: Κατερίνα Κέη

Εξόριστοι, Μακρονήσι, 1949